

Γυναικοκτονία και κράτος δικαίου

Μανώλης Μελισσάρης

Δρ. Φιλοσοφίας Δικαίου και συγγραφέας

Πηγή εικόνας: Mail & Guardian

Με την πρόσφατη σημαντική αύξηση στις αναφορές φόνων γυναικών από ερωτικούς συντρόφους τους, από άλλα άτομα του προσωπικού τους περιβάλλοντος ή και από αγνώστους τους, έχει ενταθεί ο δημόσιος διάλογος σχετικά με την εισαγωγή ενός διακεκριμένου αδικήματος γυναικοκτονίας.¹ Οι περισσότεροι προσεγγίζουν τη θεμελίωση ενός τέτοιου αδικήματος, διαγνωστικά, από κοινωνιολογική σκοπιά (ποιο και πόσο έντονο είναι το κοινωνικό πρόβλημα που χρήζει αντιμετώπισης μέσω της ποινικοποίησης;) και, κανονιστικά, από ωφελμιστική (θα έχει αποτρεπτικό και προληπτικό αποτέλεσμα ένα αδίκημα γυναικοκτονίας, ιδιαίτερα δεδομένου ότι η ανθρωποκτονία ήδη επισύρει υποχρεωτικά την ανώτατη δυνατή ποινή της ισόβιας κάθειρξης;).

1. Για μια χρήσιμη, συνολική επισκόπηση της διεθνούς πρακτικής, αλλά και για επιχειρήματα υπέρ και κατά του διακεκριμένου αδικήματος της γυναικοκτονίας, βλ. στις σελίδες αυτού εδώ του περιοδικού: https://theartofcrime.gr/%ce%b3%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%b9%ce%ba%ce%bf%ce%ba%cf%84%ce%bf%ce%bd%ce%af%ce%b1-%ce%ad%ce%bd%ce%bd%ce%bf%ce%b9%ce%b1-%ce%bd%ce%bf%ce%bc%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%ae-%cf%8c%cf%81%ce%bf%cf%82/#_ftnref20.

Τέτοιοι ωφελμιστικοί υπολογισμοί έχουν τη θέση τους στη δικαιολόγηση της ποινικοποίησης και της επιβολής ποινής, υπό τον όρο ότι τίθενται σ' ένα πλαίσιο μη εμπειρικών αρχών. Το πρόβλημα ωστόσο έγκειται στην εφαρμογή τους στις παρούσες συνθήκες στην Ελλάδα, όπου, μεταξύ άλλων, δεν υπάρχει καμία αντικειμενική και πολυπαραμετρική μέτρηση της εγκληματικότητας, πόσο μάλλον της αποτρεπτικής ισχύος της ποινής, τόσο συνολικά όσο κι έγκλημα προς έγκλημα.² Όσο η γνώση μας παραμένει μπρεσιονιστική, η ευδαιμονιστική στάθμιση παραμένει αναξιόπιστη και τα επιχειρήματα που στηρίζει ατελέσφορα.

Υπάρχει όμως κι ένας άλλος τρόπος να προσεγγίσουμε το αδίκημα της γυναικοκτονίας, που είναι μεν ανεξάρτητος, συντρέχει δε σωρευτικά με τέτοιες εμπειρικές θεμελιώσεις. Αυτός ανάγεται στο κράτος δικαίου.

Θα βιαζόταν κάποιος να αντιτάξει προκαταρκτικά πως η επίκληση του κράτους δικαίου δεν θα οδηγήσει πουθενά, διότι οι επιταγές που προκύπτουν απ' αυτό είναι τυπικές και, ως τέτοιες, ούτε παράγουν ούτε καταργούν αδικήματα. Η λειτουργία τους εξαντλείται στην ορθολογική διαμόρφωση και συστηματοποίηση υπαρχόντων αδικημάτων.

Η αντίρρηση είναι μόνο εν μέρει σωστή. Πράγματι, σύμφωνα με την κρατούσα –και ορθότερη– άποψη, το κράτος δικαίου έχει νομοτυπικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι αφορά τη δομή και τη μορφή των κανόνων δικαίου. Αυτό το καθιστά διακριτό από ουσιαστικές αρχές και κανόνες, όπως, για παράδειγμα, τα ατομικά δικαιώματα. Δεν συνεπάγεται, ωστόσο, πως ο ρόλος του παύει να είναι πέρα για πέρα κανονιστικός και, ως εκ τούτου, να έχει ουσιαστικές συνέπειες.

Σύμφωνα με το δόγμα του κράτους δικαίου, όπως αυτό εξειδικεύεται στο ποινικό δίκαιο, δεν νοείται έγκλημα και δεν μπορεί να επιβληθεί ποινή ελλείψει προϋπάρχοντος, γενικού και σαφούς κανόνα που να ορίζει τις σχετικές προϋποθέσεις. Έτσι εξασφαλίζονται οι απαραίτητες συνθήκες βεβαιότητας, ώστε οι πολίτες να γνωρίζουν εκ των προτέρων ποιας μεταχείρισης θα τύχουν σε ανταπόδοση πράξεων ή παραλείψεών τους. Πιο συγκεκριμένα, η επιταγή του κράτους δικαίου σημαίνει πως οι σχετικοί κανόνες πρέπει να περιγράφουν σαφώς τόσο την υποκειμενική υπόσταση του αδικήματος, κυρίως την ψυχολογική και γνωστική κατάσταση του δράστη, όσο και την αντικειμενική υπόσταση, δηλαδή τις συνθήκες στις οποίες πραγματοποιήθηκαν συγκεκριμένες πράξεις ή παραλείψεις, και τις συνέπειές τους.

Όπως όμως το κράτος δικαίου περιχαράκωνει την αρνητική ελευθερία όλων ως πιθανών δραστηρίων αδικημάτων, έτσι μετουσιώνει και τον απαιτούμενο σεβασμό που οφείλει το κράτος προς

2. Η πλημμελής στατιστική καταγραφή των γυναικοκτονιών δεν είναι ελληνικό ιδίον. Γι' αυτό και η Στατιστική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών αποφάσισε πρόσφατα να αναθεωρήσει το σχετικό μεθοδολογικό πλαίσιο: <https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2022/March/un-approves-new-statistical-framework-to-measure-and-characterize-femicide-for-more-effective-prevention-measures.html>.

όλους ως ενδεχόμενα θύματα με την ακόλουθη βασική έννοια. Όταν γινόμαστε θύματα εγκλήματος, υφιστάμεθα βέβαια μια πραγματική βλάβη (όχι πάντα κι ούτε απαραίτητα), αλλά αυτό είναι μόνο η επιφανειακή εκδήλωση του εγκλήματος. Το σημαντικότερο, από τη σκοπιά του νόμου, είναι πως το έγκλημα απειλεί να αλλάξει παρά τη θέλησή μας τις δικαιοκτικές μας σχέσεις τόσο με τον δράστη όσο και με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Ως ελεύθεροι πολίτες, έχουμε λοιπόν την αξίωση να αναγνωριστεί και να αποκατασταθεί αυτή η μονομερής και αυθαίρετη αλλαγή της θέσης μας.

Το ποινικό δίκαιο ρυθμίζει καταναγκαστικά, αν όχι βίαια, τους ανεπίτρεπτους τρόπους με τους οποίους επιβαλλόμαστε ο ένας στον άλλον, κι όχι μόνο το αποτέλεσμα αυτής της επιβολής. Έστω κι αν η βλάβη που υφίσταται το θύμα είναι η ίδια, έχει πρωτεύουσα ηθική και πολιτική σημασία πώς επιχειρεί ο δράστης το πλήγμα. Είναι άλλο, για παράδειγμα, να κλέβεις ένα χρηματικό ποσό από το θύμα, κι άλλο να εξαπατάς το θύμα και να ιδιοποιείσαι ακριβώς το ίδιο ποσό. Είναι άλλο να προκαλείς σωματική βλάβη με πρόθεση, κι άλλο με πρόθεση με ρατσιστικά κίνητρα. Οι επιθέσεις είναι φαινομενικά ίδιες, τουλάχιστον ως προς το αποτέλεσμα τους, αλλά επηρεάζουν με διακριτό τρόπο την κανονιστική θέση του θύματος αλλά και του δράστη.

Από τη στιγμή που ο νομοθέτης κρίνει κάποιες πράξεις ή παραλείψεις ως αξιόποινες, αυτές οι διακρίσεις γίνονται και νομοτυπικά αναγκαίες. Οι κανόνες δικαίου πρέπει δηλαδή να αποτυπώνουν όχι μόνο τις συνέπειες μιας πράξης, αλλά όλες τις κανονιστικά σημαντικές παραμέτρους της.

Επιμένουν κάποιοι πως ένα ιδιαίτερο αδίκημα γυναικοκτονίας θα ήταν εκ του περισσού, γιατί η έννομη τάξη ρυθμίζει ήδη την ανθρωποκτονία, η οποία αναφέρεται ασφαλώς και στις γυναίκες.³ Έτσι θα ήταν, πράγματι, αν το φύλο του θύματος ήταν κανονιστικά ουδέτερο στοιχείο της πράξης. Όσοι όμως συνηγορούν υπέρ της θέσπισης αδικήματος γυναικοκτονίας ισχυρίζονται πως το φύλο είναι ουσιαστικό στοιχείο, με την έννοια ότι η αφαίρεση της ζωής είναι έκφανση μιας κοινωνικά διαδεδομένης επιβολής επί των γυναικών, μιας επιβολής την οποία μπορούμε να εκφράσουμε με τον γενικότερο όρο «μισογυνισμός». Με άλλα λόγια, ο δράστης της γυναικοκτονίας δεν σκοτώνει μια γυναίκα *simpliciter*, δηλαδή ένα πρόσωπο που τυχαίνει να είναι γυναίκα· σκοτώνει μια γυναίκα *με αυτήν ακριβώς την ιδιότητά της*.

Αν είναι έτσι, τότε σαφώς το αδίκημα της ανθρωποκτονίας δεν αρκεί, και μάλιστα όχι, ή όχι μόνο, για ουσιαστικούς λόγους. Είναι ανεπαρκές και νομοτυπικά διότι δεν καταγράφει ότι η πράξη του δράστη στρέφεται εναντίον ενός συγκεκριμένου χαρακτηριστικού του θύματος, εκφράζοντας και αναπαράγοντας έτσι τον κοινωνικό μισογυνισμό. Αυτή η ανεπάρκεια προσβάλ-

3. Αυτή είναι και η επίσημη θέση της παρούσας κυβέρνησης: <https://www.kostastsiaras.gr/2021/11/07/%ce%ba-%cf%84%cf%83%ce%b9%ce%ac%cf%81%ce%b1%cf%82-%ce%b5%ce%ba%cf%83%cf%85%ce%b3%cf%87%cf%81%ce%bf%ce%bd%ce%af%ce%b6%ce%bf%cf%85%ce%bc%ce%b5-%cf%84%ce%b7%ce%bd-%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%bd%ce%b9%ce%ba/>.

λει αναμφίβολα τα θύματα των γυναικοκτονιών, διότι ο νόμος αποτυγχάνει να αναγνωρίσει τη συγκεκριμένη αδικία την οποία υφίστανται. Προσβάλλει όμως και τον ίδιο τον δράστη, που, ως μέτοχος της έννομης τάξης εν γένει και του ποινικοδικαικού συστήματος συγκεκριμένα, έχει, ανεξάρτητα απ' το κατά περίπτωση προσωπικό του συμφέρον, τις ίδιες αξιώσεις που προκύπτουν από το κράτος δικαίου. Έχει δηλαδή την εύλογη αξίωση να αναγνωριστεί με ακρίβεια και σαφήνεια η άδικη πράξη του, έστω κι αν αυτό επιβαρύνει τη θέση του.

Έτσι λοιπόν, η εισαγωγή ενός ειδικού αδικήματος γυναικοκτονίας αναδεικνύεται ως ζήτημα όχι μόνο δικαιοπολιτικό αλλά και δικαιοκρατικό. Αφού υπαγορεύεται από την ίδια τη λογική του ποινικού δικαίου, δεν θα εισαγόταν εκ του μηδενός και, κατά συνέπεια, δεν θα απαιτούνταν ειδική διαβουλευτική διαδικασία για το αν είναι δικαιολογημένη ή πρόσφορη. *Θα ήταν επιβεβλημένη έτσι ώστε να εξειδικεύσει το υπάρχον αδίκημα της ανθρωποκτονίας, εκπληρώνοντας τις επιταγές του κράτους δικαίου.*

Αυτό βέβαια στον βαθμό που αληθεύουν τα δύο σκέλη της μείζονος πρότασης, δηλαδή ότι, πρώτον, υπάρχει διάχυτος μισογυνισμός και, δεύτερον, ότι αυτό το πλαίσιο προσδιορίζει την ποινική ευθύνη για φόνους γυναικών.

Ως προς το πρώτο σκέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι η εμπειρική εξακρίβωση διάχυτου μισογυνισμού δεν είναι απαραίτητη στο πλαίσιο της ωφελμιστικής στάθμισης μεταξύ κοινωνικού προβλήματος και ποινικοδικαικής λύσης, στην οποία αναφέρθηκα νωρίτερα (δηλαδή μιας στάθμισης της μορφής: «είναι αρκετά δεδομένος ο μισογυνισμός ώστε να δικαιολογεί την επέμβαση του ποινικού δικαίου;»), αλλά για την ενεργοποίηση της δικαιοκρατικής επιταγής. Το κράτος δικαίου παραμένει ευαίσθητο στην κοινωνική πραγματικότητα και πρέπει να ανταποκρίνεται σ' αυτήν. Για προφανείς λόγους, δεν μπορώ να επεκταθώ εδώ στην ουσία του ζητήματος εάν υπάρχει διάχυτος μισογυνισμός. Θα μου φαινόταν ωστόσο αδύνατον να το αρνηθεί κάποιος εύλογα και πειστικά ενόψει των συντριπτικών ενδείξεων από τα περισσότερα πεδία της κοινωνικής ζωής.

Το δεύτερο σκέλος αναδεικνύει τη δυσκολία της αναγωγής της άδικης κοινωνικής πρακτικής σε προσωπική ποινική ευθύνη. Το ότι υπάρχει συστημικός κοινωνικός, ίσως και θεσμικός, μισογυνισμός, δεν σημαίνει ότι *κάθε* δολοφονία γυναίκας αρμόζει να αξιολογείται νομικά και ως γυναικοκτονία. Ας φανταστούμε, για παράδειγμα, κάποιον που σκοτώνει πυροβολώντας αδιάκριτα εναντίον πλήθους τόσο ανδρών όσο και γυναικών και του είναι αδιάφορο το φύλο των θυμάτων του. Πρέπει λοιπόν να υπάρχει κάποιο κριτήριο διαφοροποίησης, ώστε να μην καταλήξουμε να καταλογίζονται σε κάποιους κατηγορούμενους άδικες πράξεις τις οποίες δεν τέλεσαν, ενδεχόμενο απαράδεκτο τόσο ουσιαστικά, διότι τότε το ποινικό δίκαιο θα χρησιμοποιούσε εργαλειακά κάποια υποκείμενά του ώστε να καταπολεμήσει ένα κοινωνικό πρόβλημα, όσο και δικαιοκρατικά, διότι πράξη και αδίκημα δεν θα συνέπιπταν.

Δύσκολη όμως είναι και η συγκεκριμενοποίηση της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης του αδικήματος έτσι ώστε αυτό να ανταποκρίνεται στο κοινωνικό πρόβλημα. Αν, για παράδειγμα, επικεντρωθούμε αποκλειστικά στη σχέση του δράστη με, ή στη στάση του προς, το συγκεκριμένο θύμα, τότε θα ορίσουμε το έγκλημα τόσο υπερβολικά στενά ώστε να διαφεύγουν άλλες περιπτώσεις, όπως, λόγου χάρη, εκείνη ενός δράστη που εμφορείται από μισογυνικά ένστικτα ή τελεί πράξεις που συνηθέστερα στρέφονται εναντίον γυναικών (π.χ. βιάζει το θύμα πριν από τον φόνο) αλλά επιλέγει το θύμα παρορμητικά και τυχαία. Εξίσου περιοριστικός είναι και ο ορισμός της γυναικοκτονίας ως δολοφονίας γυναίκας *εξαιτίας* του φύλου της, ορισμός που συναντά κανείς συχνά στον δημόσιο διάλογο.⁴ Αφενός, εισάγει ένα νέο υποκειμενικό στοιχείο, μαζί με όλες τις αποδεικτικές δυσχέρειες που το συνοδεύουν. Αφετέρου, αποκλείει περιπτώσεις στις οποίες το φύλο είναι κομβική προϋπόθεση του αδικήματος, αλλά όχι και ο λόγος για τον οποίο διαπράττεται. Για παράδειγμα, θα αποκλειόταν έτσι μέχρι και το ίσως συνηθέστερο είδος γυναικοκτονίας, εκείνη δηλαδή που λαμβάνει χώρα σε ενδοοικογενειακό περιβάλλον.⁵ Σ' αυτές τις περιπτώσεις, το θύμα βρίσκεται σε συγκείμενο στο οποίο κατεξοχήν εκδηλώνεται η κυριαρχία επί των γυναικών, έτσι εύλογα η δολοφονία θα πρέπει να θεωρείται γυναικοκτονία, αλλά αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα πως το φύλο του θύματος αποτελεί απαραίτητα μέρος της ψυχολογικής προδιάθεσης του δράστη.

Ίσως τα παρακάτω ερωτήματα δεύτερης τάξης θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως κατ' αρχήν διακριτικά κριτήρια. Συνιστούν οι πράξεις του κατηγορούμενου και οι περιστάσεις στις οποίες τελέστηκαν ρητή ή σιωπηρή επιδοκιμασία του μισογυνισμού; Ακόμη και απουσία επιδοκιμασίας, ενισχύουν ή συνεχίζουν οι πράξεις του μισογυνικές πρακτικές; Είχε ο δράστης συνείδηση αυτού του χαρακτήρα των πράξεών του; Αν όχι, θα ήταν εύλογη η προσδοκία να έχει αντιληφθεί αυτόν τον χαρακτήρα ασκώντας την ηθική κρίση του;

Αυτά τα ερωτήματα μπορούν κατόπιν να συγκεκριμενοποιηθούν με τη μορφή τεκμηρίων που να μη δυσχεραίνουν την ποινική δίωξη ή την καταδίκη. Τα τεκμήρια αυτά μπορεί να είναι τόσο υποκειμενικά, π.χ. ο δράστης εκφράζει μισογυνικά κίνητρα ή αισθήματα κατά τη διάρκεια της πράξης ή στις περιστάσεις που την πλαισιώνουν, όσο και αντικειμενικά, π.χ. ο φόνος λαμβάνει χώρα σε περιστάσεις στις οποίες τείνει να εκδηλώνεται η μισογυνική ηγεμονία (αν, για παράδειγμα, ο φόνος γίνεται ενδοοικογενειακά ή το θύμα είναι εργάτρια του σεξ), το θύμα βρίσκεται σε χώρο που καταλαμβάνεται σχεδόν αποκλειστικά από γυναίκες (για παράδειγμα, σε γυναικείο αθλητικό σωματείο) ή βρίσκεται στη θέση που βρίσκεται κατά την επίθεση του

4. Αυτός ο ορισμός προκρίνεται και από την Διακήρυξη της Βιέννης για τις Γυναικοκτονίες, του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου του ΟΗΕ: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/_E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-2013-NGO1_E.pdf.

5. Σε παγκόσμια κλίμακα, το 2020 το 58% των θυμάτων ανθρωποκτονίας σε ενδοοικογενειακό περιβάλλον ήταν γυναίκες: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/UN_BriefFem_251121.pdf.

δράστη με την ιδιότητά της ως γυναίκα, ή ο δράστης έχει στο παρελθόν επιδείξει μισογυνική συμπεριφορά προς το θύμα ή άλλες γυναίκες.

Εκκρεμεί όμως ακόμη ένα κεντρικό ερώτημα. Εφόσον, ενόψει της υποχρεωτικής ισόβιας κάθειρξης, η ποινική μεταχείριση της γυναικοκτονίας θα είναι τελικά η ίδια με οποιασδήποτε άλλης ανθρωποκτονίας από πρόθεση, μήπως ένα νέο αδίκημα δεν θα ήταν τίποτε περισσότερο από αδέξια νομοτεχνική φλυαρία, που τελικά θα υπονόμευε το κράτος δικαίου, όπως κάθε περιττή πολυνομία; Θα πρόβαλλα, έστω και επί τροχάδην, τρία αντεπιχειρήματα αντλημένα από το ίδιο το ποινικό δίκαιο.⁶

Πρώτον, η αξία του ακριβούς καταλογισμού και της αναγνώρισης της κανονιστικής θέσης του θύματος είναι ανεξάρτητη, πρέπει να πραγματοποιεί και δεν αναιρείται από το πρακτικό ζήτημα της προβλεπόμενης ποινής.

Δεύτερον, αν και η επιβαλλόμενη ποινή είναι ασφαλώς η επαχθέστερη νομική συνέπεια της πράξης του δράστη, δεν είναι και η μόνη. Για παράδειγμα, ο θεσμικός χαρακτηρισμός του ως γυναικοκτόνου μπορεί να έχει και συγκεκριμένες, πρακτικές επιπτώσεις, με εφαρμογή πάντα των περιορισμών που πηγάζουν από τα σχετικά ατομικά δικαιώματα.

Τρίτον, ίσως να μην αρμενίζουμε στραβά αλλά να είναι στραβός ο γιαλός. Η πρόσφατη εξίσωση όλων των ανθρωποκτονιών με πρόθεση ως προς την ποινή αποσκοπούσε να επικοινωνήσει μια στιβαρή άποψη για την ηθική απαξία τους. Το ζήτημα των γυναικοκτονιών όμως θέτει εκ νέου υπό αμφισβήτηση αυτή την ηθική βεβαιότητα του νομοθέτη, διότι επαναφέρει εμφατικά το επιχείρημα ότι ορισμένες ανθρωποκτονίες, ειδικά όσες εντάσσονται σε ένα κοινωνικό πλαίσιο ηγεμονίας και το ενισχύουν, είναι χειρότερες από άλλες, και αυτό θα πρέπει να αντανακλάται και στην επιβαλλόμενη ποινή.

6. Υπάρχουν ασφαλώς και δευτερεύουσες ευεργετικές συνέπειες που μπορεί να έχει η θέσπιση του αδικήματος της γυναικοκτονίας για την καταστολή και την πρόληψη.